

УДК 930

НАРОДНАЯ ГУЛЬНЯ МОЛАДЗІ “ЯШЧАР” НА ПАСТАЎШЧЫНЕ ЯК АРХАІЧНАЯ ПРАЯВА НАЦЫЯНАЛЬнай НЕМАТЭРЫЯЛЬнай СПАДЧЫНЫ І ГІСТОРЫКА-КУЛЬТУРНАЯ КАШТОЎНАСЦЬ БЕЛАРУСІ

Л.Я. ЧАТОВІЧ

(Цэнтр культуры і народнай творчасці Пастаўскага раёна)

На падставе аналізу гісторыяграфіі навуковых даследаванняў і фальклорных запісаў народнай гульні моладзі “Яшчур” (“Яшчар”), зробленых савецкімі, расійскімі і беларускімі этнографамі, і сучасных яе фіксацый на Беларусі з выкарыстаннем семантычных падыходаў на аснове прац А. ван Генэпа і К. Юнга ў некаторых новых аспектах раскрыта міфалагічная, рытуальная і гульнёвая сутнасць гэтай яркай праявы традыцыйнай культуры Беларусі. Упершыню прасочаны этапы яе трансфармацыі ад старажытнага абраду жаночай ініцыяцыі да гульні, што з’яўляецца навізнай гэтага даследавання. Вывучэнне варыянтаў “Яшчура”, запісаных у Пастаўскім раёне Віцебскай вобласці ад прамых носьбітаў, дазволіла выявіць наяўнасць найбольш архайчных рыс гэтага элемента народнай культуры ў дадзенай мясцовасці (у марфалогіі тэкстаў, ходзе гульні, прымеркаванасці яе ў календары), што і стала падмуркам для адраджэння “Яшчара” ў комплексе з іншымі традыцыйнымі гульнямі і танцамі на вясковых вечарынах, якія праводзіць фальклорны гурток Гуцкага сацыяльна-культурнага цэнтра, дзе наспяхова актуалізуецца і трансліруецца культурная спадчына краю. Зроблены высновы для абгрунтавання ўнясення народнай гульні моладзі “Яшчар” у в. Гута Пастаўскага раёна ў Дзяржаўны спіс гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь.

Ключавыя словы: Яшчур (Яшчар), татэмная істота, архетyp, абрад, кантагіёзная магія, жаночая ініцыяцыя, народная гульня моладзі, трансфармацыя, гульнёвыя заданні, вечарына, аўтэнтычнае перайманне, гісторыка-культурная каштоўнасць.

Уводзіны. Змей – Яшчур – Дракон – адзін з найбольш цікавых і таямнічых міфалагічных вобразаў, звязаных з іншасветам, рэшткі культу якога можна назіраць да цяперашняга часу [1, с. 21]. Расійскі навуковец В.В. Іваноў у энцыклапедыі “Міфы народаў свету” вызначае, што вобраз змея прадстаўлены амаль ва ўсіх вядомых міфалагічных сістэмах чалавецтва і звязаны з урадлівасцю, зямлёй, жанчынай, яе плоднасцю, вадой, дажджом з аднаго боку, а з другога – з агнём, дамашнім ачагом, мужчынскай апладняльнай сілай. Найбольш раннія знойдзеныя выявы-сведчанні культу змея адносяцца яшчэ да канца верхняга палеаліту (12–10 тыс. гадоў таму). Значэнне гэтага вобраза як сімвала ўрадлівасці прысутнічае ў ранняй міфалагічнай сімволіцы старажытных земляробчых культур і менавіта шумерскай (IV–III тыс. да н. э.), гістарычна звязанай са славянскай [2, с. 387–388]. Па меркаванні этнографаў, сюжэт змеяборства, уяўляючы апазіцыю антаганістаў – вярхоўнага антрапаморфнага бажства Грамавержца і хтанічнага Змея – галоўнага ўвасаблення “ніжняга свету”, – з’яўляецца “асноўным міфам” [2]. Гэты хтанічны магутны персанаж знайшоў сваё адлюстраванне ў архітэктуры, у рэчах бытавога ўжытку, у фальклорных жанрах, у тым ліку абрадах і гульнях.

Асноўная частка. Гісторыяграфія, генэзіс гульні. Міфалагічныя ўяўленні і семантыка абраду з Яшчурам, яго эвалюцыя. Дарэчы будзе прывесці ўяўленні беларусаў пра Змея-Цмока-Яшчура, занатаваныя Н.Я. Нікіфароўскім у пачатку XX ст.: “Знешне Цмок акуратней за астатніх нячысцікаў, любіць купацца, хадзіць у лазню, штодзённа мыецца... На людзей сямейных Цмокі не нападаюць. Затое парушальнікі грамадскіх абавязкаў – першыя іх ахвяры” [3, с. 81]. Відавочна, што беларускі Цмок мае таксама дачыненне да вады, паважае традыцыі, сям’ю, а значыць дэтанараджэнне. У.В. Васілевіч прыводзіць таксама запіс М. Федароўскага з кракаўскага выдання “Люд беларускі на Русі Літоўскай” 1897 г., дзе Змей жыве невядома дзе “і па паветры лятае” [там жа]. Фіксацыю пра Змея-грашаносца, яго бінарную сутнасць знаходзім у А.Я. Багдановіча, што гэта вогненны лятаючы Змей, выгадаваны гаспадаром з яйка чорнага пеўня, які прыносіць яму грошы, але, раззлаваўшыся, можа спаліць і хату [4, с. 73–75]. Беларускі даследчык А. Лозка змяшчае ў сваіх працах таксама ўяўленне пра Яшчура паводле М. Федароўскага, што “гэта такая фігура, якая акружана таямнічасцю і славіцца як спаскуснік дзявочай цнатлівасці і сквапны на шлюбны вянок” [5, с. 32]. Такім чынам, назва “Яшчур” (на Пастаўшчыне часта “Яшчар”) нагадвае міфічную істоту, якой, па меркаванні савецкага і расійскага археолага, даследчыка славянскай культуры акадэміка Б.А. Рыбакова, прыносілі ў ахвяру прыгожых цнатлівых дзяўчат, што адлюстравана і ў іншых жанрах фальклору [6]. Н.К. Казлова прыводзіць вынікі даследаванняў пра якасць змяінай прыроды – слепату (В.В. Іваноў і У.М. Тапароў), агульную марфему хтанічных істот “шчур” (Л.Г. Неўская) і якасці прырэваратня (Т.А. Бернштам) у абрадзе “Яшчур”. Аўтар зазначае таксама, спасылаючыся на працы Н.І. Талстога, што можна “супаставіць слепату змей і слепату

істот, якія належаць да свету памерлых, свету продкаў” [7]. “Яшчур” – старажытная летняя абрадавая дзея ўсходніх славян, як мяркуюць этнографы, мае дачыненне да рытуальнага шлюбу з татэмнай істотай, выбудаваннем з ёй пазітыўных адносін. Даследчыкі рускага эратычнага фальклору звяртаюць увагу, што на святках у розных мясцінах Расіі былі распаўсюджаны эратычныя гульні з пераапанутымі, дзе кожная дзяўчына павінна была ўступіць у кантакт з імі, калі яны ўвасаблялі мужчынскі пачатак, а пацалунак надзяляўся жыватворнай сілай [8, с. 180–181]. Цэнтральным атрыбутам гульні “Яшчур” быў сімвал дзявочай нявіннасці – вянок, які пазней (у асноўным узімку) стаў замяняцца на іншыя жаночыя рэчы – хустку, пярсцёнак, грабенчык і г.д. Іх патрабавалася выкупіць у хлопца-Яшчура рознымі спосабамі: не засмяяцца, калі Яшчур смешыць, ці яго пацалаваць, ці выканаць іншае заданне. У сучасных папулярных інтэрнэт-рэсурсах найчасцей адлюстраваны запіс рускай гульні “Яшчур” (“Яша”). Ён з завязанымі вачыма хапае аднаго з ўдзельнікаў карагоду. Калі гэта хлопец, то займае месца вядучага, калі дзяўчына – то тая можа адкупіцца пацалункам. Адзначым захаванне старажытнай сутнасці ва ўмоўнасці: Яшчур “нясе тапіць яе да ракі” [9].

Фіксацыі і даследаванні гульні “Яшчур” зроблены шэрагам беларускіх навукоўцаў. Т. Бярковіч узгадвае пра большую прымеркаванасць гульні да Каляд на большай частцы тэрыторыі Беларусі (паводле запісаў П. Бяссонава, М. Федароўскага, Р. Шырмы, Л. Мухарынскай, З. Мажэйка, І. Назінай) [10, с. 61–70]. Аднак можна таксама заўважыць, што па запісах А.Я. Багдановіча канца XIX ст. у Барысаўскім павеце “У Яшчура” гулялі дзеці і падлеткі “зімой в хате, весной – на лужайке”. Этнограф зазначае, што Яшчур адасабляў сябе, завязваюшы на плечы вялікую хустку накішталт манты. У словах гэтага варыянта ўзгадваюцца не толькі “белая ручка, русая коска”, але і “золата-персень” – сярод іншага, сімвал шлюбу [4, с. 93–94]. Цікава, што вянок трэба было перш за ўсё выплакаць (там жа). Заўважым, што слёзы адлюстроўваюць найчасцей эмоцыі страты і характэрныя для пахавальных абрадаў. На падабенства зместаў старажытнай рускай веснавой гульні “Олей”, зафіксаванай таксама і ў Беларусі, і “Яшчура” ўказвае А. Лозка. Ім прыведзены запіс гульні польскага славяназнаўцы К. Машынскага, зроблены ў Мазырскім павеце ў 1914 г., дзе вядучы Олей “атрымлівае” па чарзе ўсіх дзяўчат, якія з карагоду павінны перайсці да яго ў круг [5, с. 33]. А. Лозка і сам напаткаў у 1986 г. у Жыткавіцкім раёне адразу і “Яшчара”, і “Олея” і адзначыў на аснове прац іншых навукоўцаў роднасць рускіх гуляняў “Олень”, “Алень”, “Уля”, “Тюлень”, “Лень” [там жа, с. 34]. Цікава, што ў запісах Машынскага яшчэ прысутнічаў дыялог Яшчура і дзяўчыны пра вала, якога павінен зарэзаць бацька. Даследчык тлумачыць гэта звычаем ахвяравання жывёлы Яшчуру, як і “некаторым іншым боствам” [там жа, с. 32]. Беларускі навуковец сабраў некалькі дзясяткаў запісаў гульні “Яшчур” (“Яшчар”) і адзначае, што “беларускія варыянты выглядаюць больш кансерватыўнымі, архаічнымі”, а прыпеў “ладу, ладу”, вядомы ў шматлікіх праявах фальклору, у дачыненні да гульні “Яшчур” – сведчанне “злучэння двух культаў – гаспадара ніжняга свету і вялікай багіні вяснова-летняй урадлівасці, царыцы вяселляў, шлюбнага жыцця”. Ён робіць высновы, што, верагодна, такое аб’яднанне з’явілася пазней, калі свята Яшчура набыло рысы шлюбных гуляняў моладзі [11]. Запісы гульні “Яшчур” А. Лозка размясціў таксама ў грунтоўных выданнях “Гульні, забавы, ігрышчы” (1996, 2000, 2003) і “Беларуская фалькларыстыка: народныя гульні (2012, 2014). У кнізе “Гульні, забавы, ігрышчы” складальнік узгадаў таксама запісы Раманава (Магілёўская губ.) з абразлівымі словамі Яшчура пра дзявочы вянок, якія сведчаць, мяркуюцца, пра сімвалічнае ўніжальнае выкарыстанне гэтага атрыбута як дзявочай каштоўнасці [5, с. 89]. Падобнае знаходзім у этнографічным выданні 1887 г., падрыхтаваным П.В. Шэйнам [12, с. 111–112]. У сучасных запісах такія словы страціліся. Сведчанне эвалюцыі сакральнай дзеі да забавы можна назіраць у словах карагоду, запісаных М. Федароўскім у канцы XIX ст.: “Бела ручка да нямытая, // Руса коса да не чэсана...” [13, с. 177]. Цікава, што ў гэтым варыянце дзяўчаты падыходзілі да Яшчура адразу па дзве, што, мяркуюцца, рабілася не толькі дзеля надання большай дынаміцы гульні, але і для адчування парнасці – прыкметы шлюбу. Нагадаем тут пра значэнне блізнячнасці, якое этнографы разглядаюць як інцэст альбо андрагіннасць – пачатак усяго існага [7]. Дапамагаць Яшчуру расмяшыць дзяўчат дазвалялася ўжо і іншым хлопцам.

А. Лозка прыводзіць і летнія варыянты гульні, у адным з якіх хлопец-Яшчур сам “накідвае хустку на ўказаную ў песні дзяўчыну і пачынае з ёю кружыцца пад песню “Каса”, якая не запісана. Яшчур аддае вянок за пацалунак, дзяўчына радасна спявае і скача” [5, с. 196–197]. Відавочна, гэта абрадавая дзея рытуальнага шлюбу, яго замацаванне накідваннем хусткі і перакручваннем. У кнізе “Земляробчы каляндар” знаходзім пераклад А.І. Гурскага запісаў “Яшчура” С.І. Карскага, якія ён змясціў у “Віленскім весніку” 1891 г. Этнограф занатаваў, што ў гэтай гульні моладзі патрабавалася адгадаць, каму з удзельнікаў забавы Яшчур перадаў фант, забраны за парушэнне правілаў гульні [14, с. 101]. Верагодна, яго аддавалі хлопцу ці дзяўчыне, якім, па меркаванні вядучага-Яшчура, сімпатызаваў уладальнік гэтай рэчы. У варыянце, запісаным К. Машынскім у пачатку XX ст., у ролі Яшчура магла выступаць ужо і дзяўчына, якую пераносяць на руках як існасць, якая прыналежыць іншасвету, і садзяць на покуце, дзе клалі і пакойнікаў, што яднае гульню з вясельнымі абрадамі, якія захоўваюць і да цяперашняга часу некаторыя пахавальныя матывы [13 с. 178–179; 15]. У гэтым запісе таксама вызначаецца парнасць дзяўчат і пры-

сутнічае цікавая дэталі: калі якая дзяўчына засмяецца, Яшчур пырскае ёй у твар вадой. Разам з забаўляльным зместам тут верагодна захаванне рэшткаў уяўленняў аб сувязі Яшчура з вадой. Лінейны карагод дзеля падбору пары з хлопцам змяшчае ў сабе гульня, запіс якой зроблены ў Мінскім павеце ў канцы XIX ст., і які выкарыстаны ў працы М. Доўнара-Запольскага “Нататкі па беларускай этнаграфіі”. Цікава, што тут у тэксце прысутнічае земляробчая тэма: “Расцеця, красачкі, тонкія, высокі, // На лісцейка шырокі, // На карэнне глыбокі” [13, с. 179–180]. У варыянце, занатаваным Г.А. Барташэвіч, сімвалічна прадстаўлена паступовае авалоданне Яшчурам дзяўчыны. Ён бярэ яе спачатку за касу, за руку, потым за палец, нарэшце ўдзельніца гульні аддае вядучаму і сваю рэч [там жа, с. 180].

Адзін з варыянтаў гульні, калі ўсе хлопцы ў ролі Яшчура набывалі сабе пару, потым усе дзяўчаты разам спявалі, выпрошваючы кожная па чарзе сваю рэч у таго хлопца, якому аддала, занатаваны І.І. Круком [16, с. 201]. Трансфармаваная накішталт варыянтаў гульні “У жмуркі” ці “Сляпы музыка”, прымеркаваная да лета дзіцячай гульні “Яша” (зафіксавана ў в. Стаўры Аршанскага раёна), змешчана М.А. Козенкам у раздзеле “Народныя гульні” шматтомнага выдання “Традыцыйная мастацкая культура Беларусі” [17, с. 693]. Трэба адзначыць захаванасць “слепаты” галоўнага героя ў згаданых гульнях, бо Яшчур па сваёй хтанічнай прыродзе мог быць “сляпым” (па меркаванні лінгвіста Р.В. Якабсона, на якое спасылалася Н.К. Казлова, марфема “шчур” абазначае недахоп святла [7]).

Больш разгорнуты варыянт той жа дзіцячай гульні “Яша”, які таксама запісаны ў Аршанскім раёне, дзе вядучы – хлопчык ці дзяўчынка з завязанымі вачыма – пазнае выбранага навобмацак, змешчаны ў метадычным матэрыяле з вопыту работы клубаў нацыянальнай кухні, гульні і абраду Віцебскай вобласці “Прыдзвінскія прысмакі” [18, с. 26]. Уяўляе сабой і пэўную цікавасць магчымасць прасачыць гісторыка-этнаграфічныя з’явы жыцця беларусаў на прыкладах тэкстаў гульні “Яшчур”. У гэтым сэнсе звяртае на сябе ўвагу запіс Я. Протас, зроблены ў Стаўбцоўскім раёне ў 80-я гг. XX ст., дзе спявалася: “...Ой, я ж яго (вянок) руціла, // Пару золотых плаціла. // Пару золотых чырвоных // За свой венчык зялёны, // Два-конікі-іржакі, // Два музыкі-казакі, // Дзве шабелкі ясныя, // Дзве паненкі красныя [19, с. 133]. Адначасна таксама і ў гэтай фіксацыі неаднаразовую наяўнасць парнасці – магчымае нагадванне галоўнай уласцівасці шлюбу.

Аб аб’яднанні гульні “Яшчур” і “Кальцо, да мяне!” у адну дзіцячую забаву сведчыць і запіс, зроблены ў в. Дзедзіна Докшыцкага раёна¹.

Запісы гульні “Яшчур” (“Яшчар”) з Пастаўшчыны нароўні з іншымі былі выкарыстаны ў працах беларускіх навукоўцаў. Т. Бярковіч зрабіла аналіз жанрава-стылявых і тыпалагічных уласцівасцей мелодыка-рытмавых мадэляў узораў напеваў у гульні з розных рэгіёнаў Беларусі. Даследчык прасочвае вобразна-рытмічную апазіцыйнасць першай і другой частак напеваў. “Карагодна-гульнявое слаўленне” галоўнага героя з “рухальнай прыродай музычнага рытму” змяняецца “выплакваннем вянка”. Запісы з Пастаўскага раёна, зробленыя Т.Г. Гарошка ў 1992 г., далі навукоўцу падставу вызначыць тут музычны вобраз напева ў другой частцы гульні як “суггестыўна-заклінальны”, набліжаны да жалобных вясельных напеваў [10, с. 76].

К. Сідаровіч у артыкуле “Міф і рытуал у беларускай песенна-гульнявой дзеі “Яшчар”” падкрэслівае, што рытмавая аснова напеваў гульні пераважна адносіцца да каляднага часу [20, с. 85].

У дадатку Т. Бярковіч змяшчае запісы гульні, дзе істота Яшчара мае дачыненне да мора. У іншых рэгіёнах Беларусі ўзгадваецца і багіня Лада: “Сядзіць Яшчар, ладу, ладу!” На Віцебшчыне зафіксаваны варыянты, дзе локс Яшчара ўяўляецца самым сакральным месцам у хаце, дзе клалі і пакойнікаў: “Сядзіць Яшчар на куце. // Дзержыць вянок на руцэ”². У варыянце напева “Яшчара” з в. Карабы Ашмянскага раёна шлюбны сэнс выбару дзяўчыны падкрэслены ў словах “Узяў за ручонку і павёў у карчомку”³. Вядома, што менавіта ў карчме адбываліся тагачасныя запойны. І.А. Алексіна з выкарыстаннем таксама варыянтаў, зафіксаваных на Пастаўшчыне, робіць высновы, што гэта гульня “ўяўляе сабой гульнёвую тэатралізацыю з элементамі імправізацыі” [21, с. 226]. Набліжаючы “Яшчара” да фальклорнага тэатра, даследчык таксама вызначае: “... у некаторых рэгіёнах Беларусі (напрыклад, Заходняе Паазер’е) яны (фальклорныя тэатры) захоўваюцца (зразумела, у вельмі змененым выглядзе) да канца XX ст. там, дзе адсутнічаюць прафесійныя і аматарскія тэатры” [там жа, с. 228].

Грунтуючыся на погляды французскага этнографа А. ван Генэпа аб кантагіёзнай магіі [22] і тэорыі архетыпаў К. Юнга [23], можна прасачыць і этапы трансфармацыі гульні “Яшчур”. Мяркуюцца, што пэўны час лічылася, што вярнуць сабе вянок – гэта, праходзячы абрад ініцыяцыі, нібы атрымаць ад міфічнай істоты ласку, пазітыўную энергію, якая дапаможа дзяўчыне ў будучым паспяхова выйсці замуж

¹ Зап. эксп. БДАМ у 1998 г. у в. Дзедзіна Докшыцкага р-на Віцебскай вобл. ад Дайлідовіч Галіны Маркаўны, 1922г. н. (ФЭ БДАМ, 646602 / 161).

² Зап. эксп. БДАМ у 1998 г. у в. Дзедзіна Докшыцкага р-на Віцебскай вобл. ад Карніловіч Клаўдзіі Ільвіч, 1933 г. н. (ФЭ БДАМ, 646599 / 67).

³ Зап. эксп. БДАМ у 1987г. у в. Карабы Ашмянскага р-на Гродзенскай вобл. ад Сазановіч Ганны Гаўрылаўны, 1898 г.н. (ФЭ БДАМ, 646264 / 231).

і мець дзяцей. Гэта пацвярджаецца, на наш погляд, тымі запісамі гульні, дзе Яшчурам быў моцны жанаты мужчына, магчыма, які ўжо меў дзяцей [13, с. 176]. Напэўна, тут іграе сваю магічную ролю апладняльная моц сямейнага мужчыны. Дарэчы, можна ўзгадаць таксама ілюзію тэлегоніі, якая, верагодна, існавала ў свядомасці тагачаснага соцыуму. Паводле П.В. Шэйна, гульніавому выпрабаванню падпадалі нароўні з дзяўчатамі і маладухі: “Маладухі (замужнія жанчыны) і дзяўчаты нясуць Яшчура на лаўку; ён прымушае іх скакаць: хто выканае яго жаданне, атрымлівае ад яго “падарунак ды пацалунак” [24, с. 341]. Трэба зазначыць і асаблівасць, якая адлюстравана ва ўсходнеславянскім фальклоры і, мабыць, існавала ў архаічных варыянтах абраду “Яшчур”: у ім прымалі ўдзел разам з дзяўчатамі ўдовы, якія не мелі кантакту з мужчынамі [7]. Традыцыйна Яшчура апраналі ў вывернуты кажух, што сведчыць не толькі пра прыналежнасць персанажу іншаму, незвычайнаму свету, але і пра яго моц, багацце (нагадаем старажытныя ўяўленні, якія да гэтага часу адлюстраваны ў гаворцы на Пастаўшчыне: “валасаты – багаты”, “кудлаты – багаты”). Калматая шкура жывёл лічылася сімвалам багацця ў многіх народаў [15, с. 24].

Паводле тэорыі архетыпаў К. Юнга, генетычнай спадчыне ўзораў і матываў паводзін, вобразаў ва ўяўленнях людзей як праяў культурна-гістарычнай памяці ў “калектыўным бессвядомым”, выкажам меркаванне, што, з аднаго боку, фігура старажытнага вобраза выклікала страх як чужародная існасць, а з другога – адчуванне бажаства, яго моцы. Гэта адна з назваў “фактарам, якія ён (чалавек) выявіў у сваім свеце ў якасці магутных, небяспечных; альбо маючых магчымасць здзейсніць такую дапамогу, што з імі трэба лічыцца; альбо дастаткова велічных, цудоўных, асэнсаваных, каб багагавейна любіць іх, глыбока шанавала іх” [23]. Дарэчы будзе нагадаць, што акт дэфларацыі ў некаторых старажытных народаў лічыўся цяжкай і небяспечнай справай. Таму існавала рытуальная дзея пазбаўлення цнатлівасці, якую давяралі дэфларатару – жрацу, правадыру, суверэну і іншым “магутным” прадстаўнікам супольнасці, а таксама чужынцу. Абрады яднання з бажаством альбо чужаземцам, падкрэслівае А. ван Генэп, якія, як лічаць некаторыя народы, апырыры маюць “ману” – запас магічнай моцы, станоўча ўплывае на дзета-родную функцыю жанчын супольнасці [22, с. 36–37, с. 42]. А аб “гвалтоўным авалоданні вяноком”, якое можа здарыцца, сведчаць такія словы карагоду: “Яшчар салгаў – вянок садраў” [5, с. 91]. Т.А. Бернштам у сваіх працах зазначае, што Яшчур валодае і якасцямі гвалтаўніка жанчын [1, с. 23].

Варыянты гульні “Яшчур” (“Яшчар”), запісаныя на Пастаўшчыне, іх архаічныя рысы. У фальклорным архіве Цэнтра культуры і народнай творчасці Пастаўскага раёна захоўваюцца 18 запісаў гульні “Яшчар”, атрыманых вусным шляхам ад носьбітаў традыцыйнай культуры. Яны зафіксаваныя як у пісьмовым выглядзе, так і на аўдыё-відэа. Аб прымеркаванасці ў народным календары гульні “Яшчар” на Пастаўшчыне можна адзначыць, што ў большасці выпадкаў (6 з 18 запісаў) у яе гулялі ў калядны пост, але ёсць сведчанні, што так забаўлялася моладзь таксама ўлетку пад жытам (2 запісы), на Купалле (2 выпадкі) і ў велікодны пост (3), у астатніх варыянтах – “абы калі”. На Варапэўшчыне-Лучайшчыне праводзілі гэту гульню, як і даўней, на летнім свяце Купалля (з успамінаў народнай спявачкі К.І. Касарэўскай (1935 г. н., в. Голбія) і В.Б. Мацур (1919 г. н., в. Грэйцева)). Гульні пэўным чынам адрозніваецца ў розных мясцінах Пастаўшчыны. Гэта датычыцца не толькі напеваў, але і самога ходу гульні. Нязменнымі застаюцца найчасцей толькі сэнсатворныя прыкметы – выбар галоўнага героя – Яшчара, якога садзяць у цэнтры, а таксама рух карагоду з песняй вакол яго (“пачыналі вадзіць па сонцы” – паведамліла В.П. Сідаровіч з в. Лескава⁴). Таксама можна было рухацца да Яшчара, а потым ад яго. Яшчар мог спецыяльна апранацца ў вывернуты кажух, шапку, падпярэзвацца дзягай альбо ручніком⁵. Гэта апазіцыя супраць будзённага выгляду падкрэслівала прыналежнасць галоўнага персанажу да іншасвету, з якім астатнім удзельнікам выпадала ўзаемадзейнічаць. Замест вяноку ўзімку дзяўчаты накідвалі хустачкі на плечы⁶. Летам, зразумела, выкарыстоўваліся сапраўдныя вяночкі з кветак, якія хлопцы, жартуючы, спачатку проста адбіралі ў дзяўчат⁷. Пасля кожнага напэву Яшчар забіраў вяночкі ці хусткі, якія трэба было потым выкупіць. Для надання большай дынамікі ў гульнівай дзеі зафіксаваны варыянт і збору хустак пасля адзінага карагоду з напевам⁸. Можна зазначыць, што хусткі выкарыстоўваліся, мяркуецца, не толькі па прычыне зручнасці, але і таму, што гэты аtryбут, як і вяночкі, – сімвал жаночасці, а потым і замужжа. Хадзіць з непакрытай галавой у даўнейшы час жанчыне лічылася ганебным, а сарваць з яе галавы хустку – тое самае, што абразіць. У вёсках Волахі, Грэйцева, Дуброва, Лескава, Мажэйкі, Мацтуры

⁴ Зап. ад Валянціны Пятроўны Сідаровіч, 1923 г. н. (в. Лескава), у в. Кураполле Пастаўскага раёна Чатовіч Л.Я. у 1998 г. (архіў ЦКіИТ Пастаўскага раёна, ЭГ-205).

⁵ Зап. ад Валянціны Вацлаваўны Скабейка, 1936 г. н. (в. Вайшкуні), у в. Рабёкі Пастаўскага раёна Грэска К.В., Марозавай С.М. і Чатовіч Л.Я. у 1915 г. (архіў ЦКіИТ Пастаўскага раёна, ЭГ-209/відэа - Ф-152).

⁶ Зап. ад Веры Уладзіміраўны Павініч, 1933 г. н. (в. Голбія), у в. Гута Пастаўскага раёна Грэска К.В., Чатовіч Л.Я. і Умпяровіч Д.Я. у 1915 г. (архіў ЦКіИТ Пастаўскага раёна, ЭГ-210/відэа - Ф-159).

⁷ Зап. ад Антаніны Дзмітрыеўны Кундра, 1936 г. н., у в. Рабёкі Пастаўскага раёна Грэска К.В., Марозавай С.М. і Чатовіч Л.Я. у 2015 г. (архіў ЦКіИТ Пастаўскага раёна, ЭГ-208/відэа - Ф-152).

⁸ Зап. ад Любові Казіміраўны Адамовіч, 1908 г. н. (в. Казяны), у в. Дзеткава Пастаўскага раёна Чатовіч Л.Я. у 1998 г. (архіў ЦКіИТ Пастаўскага раёна, ЭГ-206).

існаваў і такі ход гульні “У Яшчара”: хлопец-вядучы, які сядзіць на зэдліку, выбраўшы дзяўчыну, садзіцца альбо становіцца з ёй побач⁹. А далей назначаюць другога Яшчара, які таксама падбірае сабе пару, каб пагуляць на вечарынах разам. Так у традыцыйна сціплай форме выказвалася сімпатыя маладых людзей.

У в. Мажэйкі Ярэўскага сельсавета, ходзячы карагодам вакол Яшчара, дзяўчаты спявалі: “Сядзіць, сядзіць Яшчар, ой на моры (*паўтараецца пасля кожнага паўрадка*), // На залатым крэсле, // На шчаслівым месце, // Пан калёсы точыць, // Ён жаніцца хочыць, // Бяры сабе панну, каторую хочаш”¹⁰. Яшчар выбіраў дзяўчыну па сваім жаданні альбо яе для выпрабавання (пацалунка) прапаноўвалі самі ўдзельніцы: “Бяры сабе Аню” і гэтак далей, “усіх пералічаць” (расказала З.В. Белая з в. Чашуны)¹¹. У Пастаўскім раёне часцей сустракаецца рэфрэн “Ой на моры (муры)!”¹², чым магчымае “Гэй, нам!”¹³. (сем запісаў супраць аднаго, астатнія зафіксаваныя варыянты рэдуцыраваныя – без прыпева). Адносна сэнсу апошняга рэфрэну Т. Бярковіч спасылаецца на літоўскага этнамузыкалага Д. Урбанавічэне, на думку якой трансфармаваны заклік “эйнам” азначае “пойдзем” [10, с. 74]. Верагодна, што ў прыпеве аб моры адлюстравана дачыненне галоўнага героя да вады. Ва ўсіх зафіксаваных запісах Яшчар “сядзіць на залатым крэсле” (“золаця-крэсле”), што падкрэслівае значнасць яго вобразу. Дадаткова ў адным з варыянтаў узгадваецца, што ён сядзіць “пад яловым кусточкам” ці лазою (*два разы носьбіт гаварыла па-рознаму*)¹³. У сувязі з гэтым можна нагадаць, што яліна, як і некаторыя іншыя вечназялёныя дрэвы, а таксама лаза сімвалізуюць у розных культурах адыход старога і нараджэнне новага, а вінаградная лаза – яшчэ і пладавітасць, і жыццёвую сілу [25]. Адзначым, што і ў даследаваннях абрадаў беларускага вяселля таксама запісаны рытуальныя дзеянні з дрэўцамі, якое ўпрыгожвалі напярэдадні гэтай важнай падзеі дома ў нявесты, бывала, і ў жаніха – “вілі ёлку” [15, с. 20]. Можна таксама заўважыць, што вянкi для вяселля на Пастаўшчыне, як і ў некаторых іншых рэгіёнах Беларусі, вілі з вечназялёнай “руты”, з якой звязаны і іншыя павер’і.

У большасці запісаў Пастаўшчыны (4-х) “пан калёсы точыць” – напэўна, рыхтуецца “ў сваты”, у 2-х варыянтах спаткаліся словы “Яшчар зямлю точыць, жаніцца хочыць” – усведамленне ў старажытнасці аднаго плоднасці зямлі і жанчыны. Паводле Б.А. Рыбакова, дзея з зямлёй – “выкопванне ямкі” – мае пахавальны матыў – адпавядае сэнсу пераходу ахвяры ў хтанічны свет [6, с. 145]. Але варыянты нахштальт “(Яшчур) пшанічаньку точка”, прыведзены Т. Бярковіч, які сустраўся ў Лагойскім раёне¹⁴, дае падставу пагадзіцца з семантычнай сувяззю ў этнакультурным архетыпе “Зямля”, якая валодае экзистэнцыяльнымі каштоўнасцямі, з самім жыццём, што было паказана беларускай даследчыцай А.У. Свечнікавай [26, с. 127]. У сваёй працы гэты аўтар спасылаецца таксама на Я.І. Мірончыка, які выказаў меркаванне, што зааморфныя міфічныя вобразы з’яўляюцца эмацыянальна-псіхалагічным кодам, дазваляючым спасцігнуць семантыку архетыпаў беларусаў.

Словы “Яшчар грошы точыць”, зразумела, пазнейшага паходжання, бо галоўны герой, пэўна, “багаты”, і ў гэтым жа запісе ён ужо не “панок”, а “кумок” (назіраецца далейшая трансфармацыя ў словах напеваў)¹⁵. У в. Рабёкі ад А.Д. Кундра мы запісалі, што Яшчар “арэшкі лускае, сабе дзевак выбіраць...”¹⁶.

У сувязі з арэхавым кустом ці лuskanнем арэхаў можна адзначыць, што ў этнаграфічнай літаратуры дакладна выяўлены эратычны змест гэтых вобразаў [7]. У артыкуле Л. Салавей энцыклапедычнага слоўніка “Беларуская міфалогія” аўтар звяртае ўвагу, што Пярун-грамавержац не пускае стрэлы на арэшнік, бо гэта локус і месца бяспекі змея, а арэхі здаўна лічацца прыналежнасцю да калядных свят [27, с. 580].

У такіх элементах размоўнага фальклору, бытуючых на Пастаўшчыне, як загадцы “рос, рос, аблупіўся і дзеўкам згадзіўся” і прыказцы “ну і п. (ж.)... як арэх, так і просіцца на грэх”, можна знайсці

⁹ Зап. ад Ксеніі Міхайлаўны Бароўка, 1916 г. н. (в. Дуброва), у в. Заброддзе Пастаўскага раёна Гарошка Т. Г. у 1992 г. (архіў ЦКіИТ Пастаўскага раёна, ЭГ-201).

¹⁰ Зап. ад Браніславы Віктараўны Скрыдлеўскай, 1927 г. н. (в. Мажэйкі), у в. Хацілы Чатовіч Л. Я. у 1995 г. (архіў ЦКіИТ Пастаўскага раёна, ЭГ-203).

¹¹ Зап. ад Зінаіды Валяр’янаўны Белай, 1929 г. н. (в. Чашуны), у в. Андроны Чатовіч Л. Я. у 1998 г. (архіў ЦКіИТ Пастаўскага раёна, ЭГ-204).

¹² Зап. ад Эмы Вікенцьеўны Мацур, 1930 г. н. (в. Мацур), у г. п. Варапаева Пастаўскага раёна Грэська К. В., Марозавай С. М. і Чатовіч Л. Я. у 1915 г. (архіў ЦКіИТ Пастаўскага раёна, ЭГ-211/відэа - Ф-153).

¹³ Зап. ад Антаніны Дзмітрыеўны Кундра, 1936 г. н., у в. Рабёкі Пастаўскага раёна Грэська К. В., Марозавай С. М. і Чатовіч Л. Я. у 2015 г. (архіў ЦКіИТ Пастаўскага раёна, ЭГ-208/відэа - Ф-152).

¹⁴ Зап. Назіна І.Д. у 1996 г. у в. Гайна Лагойскага р-на Мінскай вобл. ад Грынкевіч А. М., 1935 г. н. (асабісты архіў І. Д. Назінай).

¹⁵ Зап. ад Любоўі Казіміраўны Адамовіч, 1908 г. н. (в. Казяны), у в. Дзеткава Пастаўскага раёна Чатовіч Л. Я. у 1998 г. (архіў ЦКіИТ Пастаўскага раёна, ЭГ-206).

¹⁶ Зап. ад Антаніны Дзмітрыеўны Кундра, 1936 г. н., у в. Рабёкі Пастаўскага раёна Грэська К. В., Марозавай С. М. і Чатовіч Л. Я. у 2015 г. (архіў ЦКіИТ Пастаўскага раёна, ЭГ-208/відэа - Ф-152).

таксама пацвярджэнне даследаванню, што лусканне арэхаў усведамляецца ў славянскім фальклоры ў якасці сімвала коітусу. У мясцовых запісах Яшчару прапануюць: “Бяры сабе паню (пару – два разы носьбіт гаварыла па-рознаму) // За белую ручку, // За русую коску”¹⁷. Адзначым, што вобраз касы сімвалізуе ў розных праявах беларускага фальклору дзявоцкасць, прыгажосць, дзявочую вольнасць. Пэўную цікавасць уяўляюць сабой і два тэксты на конт выбару Яшчарам дзяўчыны: “Ці што ў атласе, // У сінім паясе”¹⁸. Сіні колер адпавядае Яшчару і як паветранай лятаючай істоце, і як бажаству падземна-падводнага свету, а для дзяўчыны сіні колер пояса ў процівагу чырвонаму сімвалізуе, мяркуецца, якраз адыход ад былога жыцця (сімвалічнае ўміранне) і дачыненне да неба альбо вады. З.В. Белая з в. Чашуны ўспомніла варыянт слоў дзяўчыны на выкуп вянка, які пацвярджае ўзгаданы раней сэнс усведамлення вянка як сімвала дзявочай цнатлівасці: “Іду-пайду да Яшчара, // Да краснага. // Яшчар-панок, // Аддай мне вянок. // Зіму, лета тулялася, // Ад матухны хавалася, // Вянок пляла, // Табе аддала”¹⁹. У словах на выкуп “вянка”, якія былі запісаны ад В.В. Скабейка (в. Вайшкуні), вызначаецца разам з уплывам польскай мовы таксама традыцыйны сэнс дзявоцкага вянка, па недарэчнай страце якога маці дзяўчыны будзе вельмі засмучана: “Яшчар, Яшчар, Яшчарочак, // Проша отдаць мой вяночак. // Мой вяночак лемантовы // Я страціла са сваёй гловы. // Мама мне сем год пляла, // А на восьмы аддала”²⁰. Цікава, што ў гэтым варыянце называецца ўзрост па сучаснай перыядызацыі жыцця чалавека “другога дзяцінства”, калі ўжо сфарміраваны асновы вышэйшай нервовай дзейнасці, і дзяўчынка пачынае кантраляваць свае паводзіны. Можна таксама адзначыць, што ўжо ў гэты перыяд – 8–10 гадоў, за 2–3 гады да палавога выспявання – у дзяўчынак пачынаюцца змены ў дзетародных органах і з’яўляюцца другасныя палавыя прыкметы [28]. Параўнаем таксама словы ўзгаданага варыянта “Зіму, лета тулялася, // Ад матухны хавалася” з запісам А.П. Ральцэвіча, зробленым у Магілёўскай губерні, які прыводзіць П.В. Шэйна у выданні канца XIX ст.: “Я ручки, ножки познабіла, // Як за вянком походила, // От батьки ховалася, // От татки тулялася.” [12, с. 111–112]. Мяркуецца, што словы, дзе нагадваецца адхіленне старажытнага інцэсту, які асабліва ярка адлюстраваны ў варыянце “брат і сястра” ў “купальскім міфы” з часам змяніліся [7]. Н.І. Гродзь з в. Манеўшчына ўспомніла, што Яшчар лавіў дзяўчат, якія разбягаліся пасля карагоду²¹. Тут можна нагадаць, што, па меркаванні расійскіх этнографаў, старажытны вясенні рытуал “Яшчур” мог належаць і да “адгонных абрадаў”, мэта якіх – не папасці дзяўчыне “ў міфічныя палюбоўніцы” [там жа]. Разбяганне можа быць дэманстрацыяй такога нежадання. Верагодна, у больш архаічным варыянце, існаваўшым у в. Відлы, вядучы-хлопец дае заданні ўсім злоўленым дзяўчатам па сваім жаданні (“Каго люблю, таго хаплю”), пакідаючы іх каля сябе ў крузе²². Такім чынам ствараюцца два карагоды, першы з іх паступова знікае, і потым гульня аднаўляецца з новым Яшчарам. Дарэчы, у гульні “Яшчур” у рускіх запісах, таксама як і “Алень”, “Олей”, патрабуецца сабраць удзельніц карагоду ў цэнтр, а ўжо потым выкупіць сваю стужку ці хустку пацалункам Яшчуру ці якім творчым заданнем. Такі ход гульні пераклікаецца і з варыянтам гульні “Олей”, занатаваным яшчэ К. Машынскім, а потым А. Лозкам у Мазырскім раёне [5, с. 33]. Падобную дзею можна расцэньваць як умоўную “прыналежнасць” удзельніц карагоду галоўнаму персанажу (магчымым і рэшткі кантагіёзнага абраду праз адлегласць [22 с. 12]).

На Пастаўшчыне зафіксаваны і пазнейшыя варыянты гульні “У Яшчара” з фантамі: дзяўчаты аддавалі Яшчару пярсцёнкі, хусткі, каралі, якія потым будуць выкупляць. Прысутныя хлопцы падказвалі вядучаму заданні для дзяўчат і дапамагалі іх рассямшыць. Калі якая засмяецца, “вянок” ёй не вяртаецца і яна выходзіць з карагоду”²³. Асобную цікавасць уяўляе сабой выпрабаванне дзяўчыны “не засмяецца, калі Яшчар смешыць”. Спакушэнне смехам разглядаецца этнографамі як выпрабаванне пры абрадах ініцыяцыі, якія звязаны з актам пераходу ў іншы ўзроставы стан і змыкаецца з рытуальным смехам [29, с. 231]. Выкуп фанта пацалункам Яшчару, які ўяўляе цесны кантакт з сакральнай істотай пры ініцыяцыі дарослай дзяўчыны, таксама зафіксаваны на Пастаўшчыне²⁴. Далейшая гістарычная трансфармацыя

¹⁷ Зап. ад Валянціны Пятроўны Сідаровіч, 1923 г. н. (в. Лескава), у в. Кураполле Пастаўскага раёна Гарошка Т. Г. у 1993 г. (архіў ЦКіИТ Пастаўскага раёна, ЭГ-202).

¹⁸ Зап. ад Эмы Вікенцьеўны Мацур, 1930 г. н. (в. Мацуры), у г. п. Варапаева Пастаўскага раёна Грэська К. В., Марозавай С. М. і Чатовіч Л. Я. у 2015 г. (архіў ЦКіИТ Пастаўскага раёна, ЭГ-211/відэа - Ф-153).

¹⁹ Зап. ад Зінаіды Валяр’янаўны Белай, 1929 г. н. (в. Чашуны), у в. Андроны Чатовіч Л. Я. у 1998 г. (архіў ЦКіИТ Пастаўскага раёна, ЭГ-204).

²⁰ Зап. ад Валянціны Вацлаваўны Скабейка, 1936 г. н. (в. Вайшкуні), у в. Рабёкі Пастаўскага раёна Грэська К. В., Марозавай С. М. і Чатовіч Л. Я. у 1915 г. (архіў ЦКіИТ Пастаўскага раёна, ЭГ-209/відэа - Ф-152).

²¹ Зап. ад Надзеі Іосіфаўны Гродзь, 1924 г. н. у в. Юнькі Дзеравянка І. А. у 2017 г. (архіў ЦКіИТ Пастаўскага раёна, ЭГ-217).

²² Зап. ад Алены Іосіфаўны Шнітоўскай, 1927 г. н. (в. Відлы), у в. Лапінцы Кашаевай А. В. у 2017 г. (архіў ЦКіИТ Пастаўскага раёна, ЭГ-215).

²³ Зап. ад Веры Уладзіміраўны Павініч, 1933 г. н. (в. Голбія), у в. Гута Пастаўскага раёна Грэська К. В., Чатовіч Л. Я. і Умпяровіч Д. Я. у 1915 г. (архіў ЦКіИТ Пастаўскага раёна, ЭГ-210/відэа - Ф-159).

²⁴ Зап. ад Антаніны Дзмітрыеўны Кундра, 1936 г. н., у в. Рабёкі Пастаўскага раёна Грэська К. В., Марозавай С. М. і Чатовіч Л. Я. у 2015 г. (архіў ЦКіИТ Пастаўскага раёна, ЭГ-208/відэа - Ф-152).

абраду-гульні перанесла гэты сімвалічны акт на іншых удзельнікаў-хлопцаў. Г.П. Танана паведаміла, што ў дзяцінстве яна гуляла “У Яшчара” ў роднай вёсцы Грэйцева, навучыўшыся ад сваёй маці зусім інакш: у карагодзе прымалі ўдзел і хлопцы, і дзяўчаты. Яшчар кланяўся той, каго хацеў пацалаваць, а потым выбраная ім дзяўчына, накішталт народнага карагоду “Падушачка”, выбірала другога хлопца. “Так гульня прадаўжаецца, покуль не наскучыць”²⁵. І больш сталыя па ўзросце інфарматыры расказвалі, што кругам маглі хадзіць як хлопцы, так і дзяўчаты²⁶. У запісах, зробленых на Пастаўшчыне, гэтаксама пацвярджаецца тэндэнцыя, адзначаная яшчэ ў канцы XIX ст. А.Я. Багдановічам, пераўтварэння гульні “Яшчар” у падлеткавую і дзіцячую забаву²⁷ [4, с. 93–94]. А ў в. Куніцкія, успомніў Г.С. Салавей, “Яшчурам” яшчэ называлі і гульню “У калечка” з “рукамі ў прыгоршнях”, якая, па сутнасці, таксама мае дачыненне да шлюбнай тэматыкі, і менавіта Яшчур павінен знайсці пярсцёнак ці манетку ў далонях удзельнікаў²⁸.

Адраджэнне гульні “Яшчар” у Пастаўскім раёне як актуалізацыя гісторыка-культурнай спадчыны беларусаў. На аснове ўспамінаў мясцовых носьбітаў традыцыйнай культуры (нарадзіліся ў 10–30-я гг. XX ст.), якія сведчаць аб шырокім распаўсюджанні на Пастаўшчыне народнай гульні моладзі “Яшчар”, гульня аднаўлялася ў 90-я гг. у фальклорных гуртках і Няздзельным ліцэі беларускай культуры, які існаваў у г. Паставы ў 1992–1993 гг. Пасля перапынку традыцыйная гульня “Яшчар” зноў выкарыстоўваецца ў асяродку моладзі на вечарынах у вёсцы Гута Варапаеўскага пассавета. Гульня праводзіцца наступным чынам: дзяўчаты апранаюць хлопца, вызначанага Яшчарам, у вывернуты кажух, на галаву – шапку-вушанку, падперазаюць дзягай. Ён садзіцца на зэдлік пасярод пакоя. Старэйшыя дзяўчаты накідваюць сабе хустачкі на плечы, становяцца ў круг і, водзячы карагод вакол вядучага, спяваюць. Песня-праслаўленне Яшчара выконваецца столькі разоў, колькі ў крузе дзяўчаты, а галоўны персанаж пасля кожнага прыпявання зрывае хустачкі з іх плячэй. Потым распачынаецца выкуп хустака. Дзяўчаты па чарзе падыходзяць да хлопца і спяваюць, выпрошваючы свой “вянок”. Яшчар дае розныя заданні ўдзельніцам гульні: ці паказвае рухамі нейкае дзеянне, якое трэба адгадаць альбо паўтарыць, ці загадвае патанцаваць, праспяваць, пацалаваць яго альбо іншага хлопца. Таксама ён імкнецца рассямшыць каторую з дзяўчат, а тая не павінна засмяцца. Выдумвае і іншыя іспыты, паказваючы сваю кемлівасць і валоданне сітуацыяй. Часам вядучы жартуе з дзяўчынай, размахваючы хусткай, каб тая не схпіла яе адразу. Пасля таго, як усе вянкi-хусткі выкуплены, выбіраецца новы Яшчар і гульня паўтараецца. Асабліва цікава становіцца тады, калі вядучым трапляецца хлопец, які вылучаецца якасцямі завадатара моладзёвых забаў – умее жартаваць, трапіна імправізаваць і асабіста ведае некаторых удзельнікаў вечарыны, каб даць ім адпаведныя заданні па іх здольнасцях і ўменнях (магчымы і процілеглы варыянт для стварэння смешных недарэчнасцей), што спрыяе стварэнню эмацыянальна-насычанай і нязмушанай атмасферы вечарыны. Назіранне за гульнёй, па водгуках прысутных, таксама прыносіць задавальненне ад інтрыгі гульні і артыстызму ўдзельнікаў, які выяўляецца спантанна. Забава праводзіцца ў атачэнні мясцовых варыянтаў побытавых танцаў – кракавяк, падэспань, лысы, лядоніха, абэрак, вальсы, полькі, карагоды “Падушачка”, “У карагодзе мы былі”, а таксама розных народных гульняў, якія традыцыйна праводзіліся на мясцовых вечарынах, – “У лямура”, “У суседку”, “У дзягу”, “На вішаньку”, “Прарок”, “Сповідзь”, “Галубка”, “Літоўская гульня”, “Карміць галубцоў” і інш. Музычнае суправаджэнне ажыццяўляе ансамбль народных інструментаў сям’і Пачкоўскіх – лаўрэат абласных свят-конкурсаў “Трай, гармонік!”, удзельнік V Рэспубліканскага этнаграфічнага канцэрта “Фальклор беларускай глыбіні”. Гульня “Яшчар”, адноўленая ў фальклорным гуртку моладзі Гуцкага СКЦ падчас сустрэч з носьбітамі, выкарыстоўваецца таксама ў мерапрыемствах паводле народнага свята Купалля культработнікамі Пастаўшчыны, а таксама ўводзіцца ў выхаваўчыя мерапрыемствы па народных традыцыях у школах Пастаўскага раёна. У 2017 г. у план Цэнтра культуры і народнай творчасці Пастаўскага раёна ўведзены культурна-этнаграфічныя акцыі “Святкуем па-беларуску” ў аграгарадках з удзелам фальклорнага гуртка Гуцкага СКЦ з выкарыстаннем найбольш яркіх элементаў народнай культуры Пастаўшчыны – побытавых танцаў, народных гульняў і менавіта гульні “Яшчар”. У маі 2017 г. такая акцыя была праведзена ў Варапаеўскім гарпасялковым Доме культуры. У красавіку 2018 г. гульня “Яшчар” была арганізавана для гасцей на велікодных вячорках у Гуцкім СКЦ і як традыцыйна прымеркаваная ў часе – на раённым “Шляхецкім балі “Віват, Вясна!” у аграгарадку Дунілавічы. А 28 красавіка прапаноўвае аб наданні народнай гульні моладзі “Яшчар” у в. Гута Пастаўскага раёна ў комплексе з

²⁵ Зап. ад Гераімы Пятроўны Танана, 1943 г. н. (в. Грэйцева), у г. Паставы Чатовіч Л. Я. у 2017 г. (архіў ЦКіИТ Пастаўскага раёна, ЭГ-214).

²⁶ Зап. ад Ксеніі Міхайлаўны Бароўка, 1916 г. н., (в. Дуброва), у в. Заброддзе Пастаўскага раёна Гарошка Т. Г. у 1992 г. (архіў ЦКіИТ Пастаўскага раёна, ЭГ-201).

²⁷ Зап. ад Эмы Вікенцьеўны Мацур, 1930 г. н. (в. Мацур), у г. п. Варапаева Пастаўскага раёна Грэська К. В., Марозавай С. М. і Чатовіч Л. Я. у 1915 г. (архіў ЦКіИТ Пастаўскага раёна, ЭГ-211/відэа - Ф-153).

²⁸ Зап. ад Генадзія Сцяпанавіча Салаўя, 1937 г. н. (в. Бартасоўшчына), у в. Куніцкія Маслоўскай Т. В. у 2017 г. (архіў ЦКіИТ Пастаўскага раёна, ЭГ-216/відэа-Ф-160).

іншымі традыцыйнымі гульнямі Пастаўшчыны статусу гісторыка-культурнай каштоўнасці Рэспублікі Беларусь была станоўча разгледжана на Беларускай рэспубліканскай навукова-метадычнай радзе па пытаннях гісторыка-культурнай спадчыны пры Міністэрстве культуры Беларусі. Спалучэнне традыцыйнай пабудовы гульні “Яшчар” з імправізацыйнымі элементамі дазваляе ёй працягнуць сваё існаванне ў адноўленым выглядзе, бо яна спрыяе рэалізацыі творчых і разумовых здольнасцей яе ўдзельнікаў, садзейнічае новым кантактам, уключэнню ў пэўную супольнасць, адчуванню прыналежнасці да беларускага народа. Менавіта гульня “Яшчар” дапамагае таксама сацыялізацыі асобы, удасканаленню навыкаў узаемадзеяння, у тым ліку з прадстаўнікамі процілеглага полу. Дзякуючы традыцыйнаму зместу, выкарыстанню мясцовага дыялекту і аўтэнтычнага музычнага суправаджэння, такія праявы народнай культуры, як музыка, гульні, танцы, спевы, традыцыйныя варожбы на вячорках моладзі, могуць уяўляць сабой цікавасць і для турыстаў як своеасаблівыя фальклорна-этнаграфічныя адметнасці краіны.

Пачатак народнай гульні моладзі “Яшчар” (карагод) на вячорках у в. Гута Пастаўскага раёна

Гісторыка-культурная значнасць элемента на Пастаўшчыне была адлюстравана ў 13 публікацыях, у тым ліку эксперта элемента – кандыдата філалагічных навук А. Лозкі і галоўнага спецыяліста аддзела інфармацыйна-аналітычнага забеспячэння дадатковай адукацыі дарослых ІПКіПК БДУКМ А. Каліноўскай. Пастановай Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь №38 ад 10 мая 2018 г. народнай гульні моладзі “Яшчар” у в. Гута Пастаўскага раёна Віцебскай вобласці быў нададзены статус гісторыка-культурнай каштоўнасці і катэгорыі “Б” як нематэрыяльнаму праяўленню творчасці чалавека.

Заклучэнне. Такім чынам, народная гульня “Яшчур” (“Яшчар”) – адна з найбольш старажытных праяў культурнай спадчыны Беларусі, што бярэ пачатак з абраду часоў язычніцкага ахвярапрынашэння бажавству падземна-падводнага свету, які меў амбівалентную сутнасць. Гэта гульня прайшла этап абраду шлюбнай ініцыяцыі моладзі і павышэння дзетароднай функцыі маладых жанчын праз сімвалічнае ўміранне і далучэнне да моцнага мужчынскага пачатку – жыватворнай сілы па аналогіі з плоднасцю зямлі (“Яшчар зямлю точыць... // Жаніціся хочыць...”; “Арэшкі лускае – дзевак выбірае”; адбіранне Яшчурам вянка – сімвала цнатлівасці ці хусткі – замены вянка; “выплакванне вянка”, падыход дзяўчат да Яшчура па парах; выкуп – пацалунак Яшчура, забарона смеху).

Запісы канца XIX – пачатку XX стст. сведчаць аб трансфармацыі гульні ў забаву, калі карагодам маглі хадзіць таксама хлопцы і дзеці. Хлопцу-Яшчуру (Яшчару) можна было аддаць не толькі вянок ці хустку, але і любую сваю рэч, а потым яе выкупіць, выканаўшы пэўнае заданне.

Сучасныя запісы гульні ад прамых носьбітаў, якія нарадзіліся ў 10–30-я гг. XX ст., даюць падставу меркаваць аб далейшай яе трансфармацыі па падабенстве з гульнівым карагодам “Падушачка”, а таксама ў дзіцячую забаву з разнастайнымі заданнямі і аб’яднаннем “Яшчура” (“Яшчара”) з гульнямі жмуркі, “Кальцо, да мяне!”, якія таксама маюць сваё архайчнае паходжанне і па сімваліцы перасякаюцца з гульнім “Яшчур” (“Яшчар”). Дзеянні з пацалункамі і забарона смеху застаюцца.

На Пастаўшчыне зафіксаваны архайчныя формы абраду-гульні “Яшчур” (“Яшчар”) у тэкстах (рэфрэны: “Ой, на мора!”, “Гэй, нам!”, у напевах: Яшчар “зямлю точыць”, “арэшкі лускае”, сядзіць “пад яловым кусточкам”, “пад лазою”, бярэ дзяўчыну “за русую коску”, якая можа быць “у сінім паясе”). Вызначаюцца як архайчныя з’явы і прымеркаванасць некаторых запісаў да веснавага і летняга часу, народнага свята Купалля, калі гулялі менавіта з вянкамі (в. Рабекі, в. Голбія, в. Грэйцева), варыянт разб’ягання дзяўчат, якіх Яшчар ловіць, – магчымае дачыненне да “адгонных абрадаў” накіраваных на старажытнай гульні “Олей” (в. Манеўшчына), пакіданне ўдзельніц гульні вядучым-Яшчарам каля сябе – іх “прысваенне” (в. Відлы), а таксама пераапраанне галоўнага персанажу (в. Вайшкуні). Прыпеў “Ладу, ладу”, які даследчыкі адносяць да больш позняга часу існавання “Яшчура” (“Яшчара”), на тэрыторыі Пастаўскага раёна не зафіксаваны.

У параўнанні з даступнымі для аналізу сучаснымі запісамі гульні “Яшчур” (“Яшчар”) з іншых рэгіёнаў Беларусі (Віцебская, Гродзенская, Мінская вобласці), дзе прасочваецца большая трансфармаванасць сэнсу старажытнага абраду жаночай ініцыяцыі, можна адзначыць, што большасць варыянтаў гэтага элемента народнай культуры Пастаўшчыны вызначаецца найбольшай старажытнасцю, а перайманне фальклорным гуртком Гучкага СКЦ узору, традыцыйнага для гэтай мясцовасці, па выніках палявых назіранняў з’яўляецца аўтэнтчным.

У сучасны час адноўленая па ўзорах Пастаўшчыны першай паловы XX ст. народная гульня моладзі “Яшчур” (“Яшчар”) у комплексе з іншымі традыцыйнымі гульнямі выконвае мемарыяльную, сацыялізуючую і эстэтычную функцыі. Яе кансалідуруючую і каштоўнасцю значнасць можна бачыць у садзейнічання адчуванню прыналежнасці маладых людзей да мясцовай супольнасці, да беларускага народа, вытокаў яго культуры. Гэты элемент характарызуецца старажытнай гісторыяй, пэўнай эвалюцыяй, мясцовымі варыянтамі і можа быць захаваным, прадоўжыць сваё існаванне ў якасці гісторыка-культурнай каштоўнасці Рэспублікі Беларусь. Уключэнне ў Дзяржаўны спіс НКС дазваляе прыняць дадатковыя меры па захаванні, папулярызацыі і выкарыстанні гэтага помніка ранне-традыцыйнай культуры беларусаў рознымі шляхамі: праз СМІ, інтэрнэт, дапаможнікі па традыцыйнай культуры, фальклорна-этнаграфічныя імпрэзы, семінары і інш. Верагоднае з’яўленне і новага рэсурсу турыстычна-рэкрэацыйнага развіцця на Пастаўшчыне.

ЛІТАРАТУРА

1. Бернштам, Т.А. Следы архаічных ритуалаў і культаў у рускіх моладзевых іграх «Яшчур» і «Олень» (Опыт реконструкцыі) / Т.А. Бернштам // Фальклор і этнаграфія. Праблемы реконструкцыі фактаў традыцыйнай культуры : сб. навуковых прац / отв. ред. В.Н. Путилов. – М. : Наука, 1990. – С. 17–36.
2. Иванов, В.В. Змей [Электронный ресурс] / В.В. Иванов // Мифы народов мира : энциклопедия / гл. ред. С.А. Токарев. – М. : Рос. энцикл., 2008. – С. 387–389.
3. Мифы бацькаўшчыны / уклад. У.А. Васілевіч ; маст. Т.В. Шабунько. – Мінск : Бел. Энцыкл., 1994. – 109 с. : іл.
4. Богданович, А.Е. Пережитки древнего міросозерцання у беларусоў : этнаграфічны агляд / А.Е. Богданович. – Мінск : Беларусь, 1995. – 186 с. – (Репринт. изд. 1895 г.).
5. Гульні, забавы, ігрышчы / склад. А.Ю. Лозка. – Мінск : Беларуская навука, 1996. – 534 с. : нот. іл. – (Бел. нар. творчасць).
6. Рыбаков, Б.А. Язычество древней Руси / Б.А. Рыбаков. – М. : София, Гелиос, 2001. – 744 с.
7. Козлова, Н.К. Восточнославянские мифологические рассказы о змеях. Систематика. Исследование. Тексты. [Электронный ресурс] / Н.К. Козлова ; научн. ред. В.М. Гацак. – Омск : Издат. дом “Наука”, 2006 – 460 с. – Режим доступа: http://svitk.ru/004_book_book/15b/3317_kozlova-o_zmeyah.php. – Дата доступа: 16.05.2017.
8. Лурье, М.Л. Эротические игры ряженых в русской традиции [Электронный ресурс] / М.Л. Лурье // Топорков, А. Русский эротический фольклор. Песни. Обряды и обрядовый фольклор. Народный театр. Заговоры. Загадки. Частушки. – С. 177–241. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/topork/_ – Дата доступа: 17.04.2017.
9. Народные игры славян. Игра Яшчур [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://slavians.mythology.info/games-people/ayzsher.html>. – Дата доступа: 9.06.2017.
10. Бярковіч, Т. Песенна-гульнявыя дзеі перыяду сонцавароту ў этнамузычнай традыцыі беларусаў / Т. Бярковіч. – Мінск : Бел. дзярж. акадэмія музыкі, 2015. – 169 с.
11. Беларускі народны каляндар [Электронный ресурс] / аўт.-укл. А.Ю. Лозка. – 2-е выд. перапрац. і дап. – Мінск : Палымя, 2002. – 240 с. – Режим доступа: <http://shkola.of.by/narodniya-guleni-vuchebni-dapamojnik-vitrimki-z-knigi-minsk-20.html?page=2>. – Дата доступа: 12.04.2017.
12. Шейн, П.В. Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края / П.В. Шейн. – СПб. : Тип. Импер. акад. наук, 1887. – Т. 1 : Бытовая и семейная жизнь белорусов в обрядах и песнях, ч. 1. – 512 с.
13. Народны тэатр / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору ; уклад. і камент. М.А. Каладзінскага ; уступ. арт. А.С. Фядосіка ; рэд. выд. А.С. Фядосік, А.В. Сабалеўскі. – 2-е выд., выпр. і дапрац. – Мінск : Бел. навука 2004. – 554 с. – (Беларус. нар. творчасць).
14. Земляробчы каляндар: Абрады і звычаі / уклад., класіф., сістэматыз. матэрыялаў і камент. А.І. Гурскага ; уступ. арт. А.І. Гурскага, А.С. Ліса. – 2-е выд., выпр. – Мінск : Бел. навука, 2003. – 429 с.
15. Вяселле: Абрад / рэдкал.: уклад., уступ. арт. і камент. К.А. Цвіркін ; муз. дадат. З.Я. Мажэйка [і інш.]. – 2-е выд. – Мінск : Бел. навука, 2004. – 683 с., нот. іл. – (Бел. нар. творчасць).
16. Крук, І.І. Следам за сонцам: Беларускі народны каляндар: Дапаможнік для педагогаў дзіцячых дашк. устаноў. / І.І. Крук. – Мінск : Ураджай, 1998. – 216 с.
17. Традыцыйная мастацкая культура Беларусі. Віцебскае Падзвінне / рэдкал.: Т.Б. Варфаламеева (нав. рэд. і склад.) [і інш.]. – Мінск : Беларуская навука, 2004. – Т. 2. – 910 с.
18. Прыдзвінскія прысмакі: метадычны матэрыял з вопыту работы клубаў нацыянальнай кухні, фальклору і гульні Віцебскай вобласці / Віцебскі абл. метадыц. Цэнтр нар. творч. ; саст.: І.І. Алюшына. – Віцебск : АМЦНТ, 2017. – 46 с.
19. Беларускі фальклор у сучасных запісах. Традыцыйныя жанры. Мінская вобласць / уклад. В.Д. Ліцвінка. – Мінск : Універсітэцкае, 1995. – 477 с. : іл., нот. іл.

20. Сідаровіч, К. Міф і рытуал у беларускай песенна-гульнявой дзеі “Яшчар” [Электронны рэсурс] / К. Сідаровіч. // Фалькларыстычныя даследаванні: Кантэкст. Тыпалогія. Сувязі : зб. навук. арт. / пад нав. рэд. В.В. Прыемка, Т.В. Лук’янавай ; уклад.: Т.А. Марозава. – Мінск : Права і эканоміка, 2013. – Вып. 10. – С. 82–86. – Режим доступу: http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/90726/1/Ксенія%20Сідаровіч%20Міф%20і%20рытуал%20у%20беларускай%20песенна-гульнявой%20дзеі%20_Яшчар_.pdf. – Дата доступу: 10.03.2018.
21. Алексніна, І.А. Карагод-гульня “Яшчур” (“Яшчар”) у кантэксце ўсходнеславянскага фальклорнага тэатра / І.А. Алексніна // Беларуская культура ва ўмовах глабалізацыі : матэрыялы нав. канф., прысв. 35-годдзю БДУКМ, Мінск, 3 снежня 2010 г. : у 2 т. / Беларус. дзярж. унів. культ. і маст. ; рэдкал.: М.А. Мажэйка [і інш.]. – Мінск : БДУКМ, 2011. – Т. 1. – С. 224–228.
22. Геннеп, А., ван. Обряды перехода. Систематическое изучение обрядов / А. ван Геннеп. – пер. с франц. – М. : Издат. фирма “Восточная литература” РАН, 1999. – 198 с.
23. Юнг, Карл. Об архетипах коллективного бессознательного. [Электронны рэсурс] / Карл Юнг // Архетип и символ. – Ренессанс, 1991. – 343 с. – Рэжым доступу: <http://www.booksgid.com/loadbook/42232>. – Дата доступу: 10.04.2017.
24. Шейн, П. В. Белорусские народные песни с относящимися к ним обрядами, обычаями и суевериями, с приложением объяснительного словаря и грамматических примечаний / П. В. Шейн. – СПб. : Тип. Майкова, 1874. – 566 с.
25. Трессидер, Джек. Словарь символов [Электронны рэсурс] / Джек Трессидер. – Рэжым доступу: <http://e-libra.ru/read/133274-slovar-simvolov.html>. – Дата доступу: 22.06.2017.
26. Свечникова, Е.В. Этнокультурные архетипы в белорусской антропологии / Е.В. Свечникова // Вестник Полоцкого государственного университета. Сер. Е. Педагогические науки. – 2011. – № 15. – С. 126–129.
27. Беларуская міфалогія: Энцыклапед. слоўн. / С. Санько [і інш.]. – Мінск: Беларусь, 2004. – 592 с.
28. Возрастные периоды развития человека [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://www.libma.ru/psihologija/psihologija/p18.php>. – Дата доступу: 6.02.2015.
29. Пропп, В.Я. Проблемы комизма и смеха. Ритуальный смех в фольклоре (по поводу сказки о Несмеяне) / В.Я. Пропп // Собрание трудов В.Я. Проппа ; научн. ред., комм. Ю.С. Рассказова. – М. : Лабиринт, 1999. – 288 с.

Пасмуніў 16.10.2018

FOLK GAME OF YOUTH “YASCHAR” (“LIZARD”) IN POSTAVY DISTRICT AS THE ARCHAIC MANIFESTATION OF THE NATIONAL INTANGIBLE HERITAGE AND THE HISTORICAL AND CULTURAL VALUE OF BELARUS

L. CHETOVICH

Based on the analysis of studies of historiography and the folk records of Soviet, Russian and Belarusian ethnographers, the folk game of youth “Yaschar” or “Yaschur” (“Lizard”) and its modern fixations of Belarus using semantic method founded on the works by A. van Genep and Carl Yung, let disclose its mythological, ritual and game meaning in some new aspects of the vivid manifestation of the traditional culture of Belarus. For the first time it traced the stages of its transformation from ancient rite of female initiation to the game, that is the novelty of the research. The study of different variants of the game, recorded in Postavy district, Vitebsk region from direct experts on folklore revealed the presence of the most archaic features of this element in the morphology of the texts and by the course of the game and on the occasion of the folk calendar which was the foundation for the revival of it in conjunction with other local games and dances at village parties, which are successfully held by a folk circle of Guta social and cultural center for the transition and conservation of the cultural heritage of their region. Article conclusions justify the inclusion of the Young People’s Folk Game “Yaschar” or “Yaschur” (“Lizard”) in the village Guta of Postavy District into the Cultural heritage of Belarus.

Keywords: “Yaschar” (“Lizard”), totem, powerful, archetype, rite, contagious magic, female initiation, folk game of youth, transformation, tasks of game, evening, authentic transition, historical and cultural value.